

Ernst Bendz' litteraturkritik

Christina Sjöblad

Université de Lund

1950 kom essäboken *Franskt* ut, där Ernst Bendz sammanfattar nära 30 års studier av franska författare, som han presenterat i tidningsartiklar från början av 1920-talet. Under nästan ett halvt århundrade, från 1920-talet och till sin död 1966, skulle Ernst Bendz nära följa ett stort antal franska författare som han skrev om i främst *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Göteborgsposten* och senare i *Sydsvenska dagbladet*.

Jag kommer här belysa Ernst Bendz' verksamhet som litteraturkritiker och introduktör av fransk litteratur samt hans betydande korrespondens med samtida franska författare. Denna kritikerverksamhet bedrev han samtidigt som hans undervisade i fransk och engelsk litteratur vid gymnasieskolor i Göteborg. Mitt material är dels Ernst Bendz' böcker – se litteraturförteckning – samt ca 170 tidnings- och tidskriftsartiklar från 1920- till 1960-talet. Därtill kommer den brevsamling han efterlämnat.

En kritikers början

Ernst Bendz, som var född 1880, disputerade 1914 i Lund på en avhandling om Oscar Wilde, en av de engelskspråkiga författare vars litterära öde han sedan skulle följa. En annan av hans engelskspråkiga favoriter var Joseph Conrad.

1925 gav han ut essäsamlingen *Kosmopoliter och hemmasittare. Litterära profiler*, och tre år senare, 1928, kom *Nutida fransk prosakonst. Porträttstudier*, båda volymerna med presentationer av samtida franska författare riktade till en svensk publik. I förordet till *Kosmopoliter och*

How to cite this book chapter:

Sjöblad, C. 2015. Ernst Bendz' litteraturkritik. In: Cedergren, M. et Briens, S. (eds.) *Médiations interculturelles entre la France et la Suède. Trajectoires et circulations de 1945 à nos jours*. Pp. 130–137. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.16993/bad.k>. License: CC-BY

hemmasittare skriver Bendz att han vill ge en "orienterande översikt av vissa företeelser inom den samtida franska litteraturen, som syns mig intresseväckande och värdefulla." Kunskapen om dessa författare i Sverige är liten, fortsätter han och om någon anser mitt urval ensidigt, "så representerar det med all visshet något av det som är mest levande och löftesrikt i den unga nutidslitteraturen." (Bendz, 1925: 7). Redan i denna första essäsamling på svenska möter vi författare som senare kommer tillhöra den franska litteraturkanon som Jean Giraudoux, Jean Cocteau, Valéry Larbaud, Jacques de Lacretelle, Joseph Kessel, Panaït Istrati och i samband med deras författarskap diskuteras tidens svåra frågor som första världskriget, tyskarnas nederlag, judefrågan, kommunismen och Sovjetstaten.

I *Nutida fransk prosakonst* 1928 har några författare kommit till såsom André Gide, Henry de Montherlant och Paul Valéry – tre författare som Bendz kommer att följa i hela sitt liv. François Mauriac finns ännu inte med men kommer också att bli en mångårig följeslagare. När dessa skribenter kommer ut med ett nytt verk ger det upphov till en artikel av Bendz, likaså när det publiceras en biografi eller litteraturhistorisk studie över författarskapen.

Under rubriken "Fallet Gide", den Gide som sagt: "Inquiéter tel est mon rôle", skriver Bendz om vad han kallar "denna egendomliga företeelse i litteraturen", en författare som med *L'Immoraliste* och *Les Faux-Monnayeurs* väckt hätskhet och motvilja hos många läsare. Men Bendz ser honom som "en högt begåvad person med ett abnormt känsloliv" och tillfogar att "mitt intellektuella liv hade varit torftigare utan Gide" och att han är för mig "l'artiste le plus subtil d'aujourd'hui." I Gide möter man en sanningssökare, en hänsynslöst uppriktigt människa som ofta går emot allmänna opinionen.

Även Henry de Montherlant – en av sitt lands just då mest uppmärksammade skribenter – är på en gång fängslande och frånstötande, menar Bendz och tecknar ett porträtt av Montherlant som idrottsman, toreador, militär och en författare som föraktar "pennfäktare" och kvinnor, och karaktäriserar honom som "en renässansmänniska".

Om dessa båda väcker såväl intresse som motvilja är bilden av Panaït Istrati mer entydig. Sent skall Bendz glömma sitt första möte med Istrati, den fattige och självlärde, hemma hos hans vän och landsman Georges Ionesco:

Jag stod inför en människa, vars hela yttre, – alltifrån den magra gestalten [...] till det härjade ansiktet, de eldfulla ögonen och det tragiska äret på strupen [...] förenade sig till en bild av lidanden, strapatser, arbete, nöd och

häftiga passioner, sådan som ännu aldrig kommit inför mina ögon. Men också, vilken humor och livfullhet! Vilket hjärtligt uttryck i den självfulla blicken! [...]

Jag kände mig i hans närhet som en vän, som gav och mottog förtroendet som den naturligaste sak i världen [...] (*Nutida fransk prosakonst*: 141)

Det var den lilla romanen *Kyra Kyralina*, som han hittat vid ett av sina besök i Paris, som hade väckt hans intresse för Istrati. Trots våld och övergrepp som han bevittnat, prisar Istrati det "heliga, sköna jordelivet" och hans tro på "kärleken, godheten, vänskapen och rättvisan" är stark, skriver Bendz (1928: 147) Det är ett intressant och kärleksfullt porträtt som Bendz ger av Istrati, en författare som han återkommer till i sina artiklar och böcker och som han också korresponderar med fram till året innan Istrati dör 1935. Under mellankrigstiden besökte många intellektuella Sovjetstaten och Istrati är en av dem som beskrivit den chock han upplevde under en resa 1927 – ett besök som grusade alla hans förhoppningar om kommunismens välsignelser.

Gide och Valéry – två valfrändskaper

I essäsamlingen *Nutida fransk prosakonst* möter vi också Paul Valéry, en av de författare som på djupet fånglar Bendz med sin intellektualism och sitt klarhetsbehov och som han längre fram skriver flera böcker om. Bendz besöker honom i Frankrike, de brevväxlar och han inbjuds till Sverige som han också besöker 1931.

Däremot uttrycker han redan 1925 stor skepsis mot Proust, som enligt Bendz ställer sådana krav på läsarens tålamod och uppmärksamhet att hans verk inte kan nå ut till en större läsekrets. Dessutom skriver han en ofransk, otymplig prosa. "Men Proust är ett fenomen; hans inflytande är oöverskådligt, ingen skulle dock falla på idén att härma hans skrivsätt." Hos Gide och Valéry finner han ett stilideal som är "konsten att säga mest genom att säga minst", en strävan mot enkelhet och knapphet och klassisk klarhet.

Samtidigt med sitt arbete som lektor i engelska och franska i Göteborg följer Ernst Bendz med inträngande artiklar de moderna författarskap som engagerar honom. Men han skriver också gärna om 1700-talets författare och franska revolutionen och klassiker som Baudelaire, Sainte-Beuve och Stendhal. Han ger ut fördjupade studier av enskilda författarskap som *André Gide. En stilstudie* (1934), *Paul Valéry et l'art de la prose* (1936), *François Mauriac: Ébauche d'une figure* (1945) och *Litteratur och politik: Fallet Montherlant* (1947).

Den litterära stilforskningen, som rör sig på språkvetenskapens och psykologins gränsområden och definierar en författares stil som ett karaktäristiskt uttryck för hans personlighet, blir den metod som Bendz med stor finess utvecklar. Genom att studera ordval, ordförråd, fraseologi, satsrytm och periodbyggnad visar Bendz på signifikanta skillnader mellan exempelvis Gides tidiga texter med deras lyriska ton och sväriska, glödande känsloutbrott och de senare texterna och deras utveckling mot ett raffinerat artisteri av klassisk behärskning präglad av enkelhet och klarhet. Gide skriver i ett brev till Bendz den 30 maj 1934: "Votre étude me paraît vraiment excellente et je l'ai lue avec l'intérêt le plus vif. [...] Vos remarques sont, et pour moi-même, révélatrices." Ernst Bendz studerar också Mauriacs och Paul Valérys stil. Enligt ett brev från Jacques de Lacretelle den 17 december 1948 var Mauriac tydligen mindre belåten med resultatet. Lacretelle skriver:

J'ai lu votre livre sur Mauriac. C'est l'étude la plus importante qu'on lui ait consacrée. Et vous pouvez être fier de l'avoir écrite. Qu'il ne l'ait pas aimé, lui, c'est naturel: La grenouille ne peut pas aimer le savant qui la dissèque.

Paul Valéry själv uttalade sig däremot positivt om boken *Paul Valéry et l'art de la prose*. I ett nummer av *Le Figaro littéraire* den 18 juli 1953 berättar journalisten Jérôme Gillet om ett möte som, jag förmodar att det är hans far, Louis Gillet haft med Paul Valéry i maj 1942. Louis Gillet önskade då genomföra ett projekt med nio seminarier ägnade åt Péguy, Claudel och Valéry.

– *Trois leçons, dit Valéry, c'est aussi ce que j'aurais fait si j'avais à le faire. Il y a en moi le poète, puis le côté technicien, enfin le côté politique.*

Restait à trouver le conférencier.

– *Qui est-ce qui ferait ça bien sur vous?*

– *On a écrit toute une bibliothèque sur mon oeuvre. On a écrit vingt volumes.*

– *Et quel est le meilleur?*

– *C'est celui d'un savant suédois, Bendz, de l'université de Göteborg.*

Författaren till artikeln ville lära känna Ernst Bendz' verk, men det visade sig svårt i Frankrike där varken bokhandlare eller bibliotek kände till dem. En orsak måste vara att de tryckts i små utgåvor. Men genom direktören på L'Institut français i Stockholm lyckades skribenten få tag i *Paul Valéry et l'art de la prose*. Och han skriver:

Et ce titre seul montre déjà l'originalité de mon Scandinave par rapport à presque tous ceux qui se sont penchés sur Valéry. En effet, la plupart des

critiques attirés comme des papillons de nuit par l'éclat des poèmes, ont négligé, plus ou moins, toute une part de l'œuvre de Valéry et celle peut-être à laquelle qu'il tenait le plus: ses écrits en prose.

Om vissa specialister som diskuterar ett komplext verk själva fastnar i ett invecklat språk är Bendz raka motsatsen:

[...] c'est qu'il est armé d'une méthode rigoureuse. Il manie l'outil philologique avec une sûreté remarquable. Et cependant, son étude, si nourissante, est légère à digérer. Cet universitaire n'est ni un pédant ni un cuistre: c'est un humaniste.

Valéry a suscité des admirateurs passionnés et des détracteurs systématiques. Il n'aimait guère plus les uns que les autres. [...] Ce qui lui plaisait certainement chez M. Bendz, c'est qu'il conservait toujours sa liberté de jugement et même son franc-parler. Car il lui arrive parfois de morigéner l'auteur de *Rhumbes* et d'*Analecta*. Éloges et blâmes, sous sa plume, sont toujours objectifs. J'ajoute que mon Suédois écrit le français comme un Français, comme peu de Français.

Brevskrivaren

Det tredje benet i Bendz kommuniserande och introducerande verksamhet vid sidan av att verka som gymnasielärare och litteraturkritiker och en viktig del av hans arbete är de kontakter han byggde upp med de författare som han intresserade sig för. Några egna översättningar till svenska har han mig veterligt inte gjort.

Under sina årliga resor till Frankrike tog han personlig kontakt med många författare och dessa bekantskaper, som ibland utvecklades till vänskap, fullföljdes genom en intensiv brevväxling, som ofta pågick under många år. Den stora brevsamling som Ernst Bendz efterlämnat har av hans efterlevande donerats till Göteborgs universitetsbibliotek. Bland de mest intressanta samlingarna finner man här exempelvis brev från Louis Ferdinand Céline (35 st), Georges Duhamel (19 st), Panaït Istrati (36 st), Jacques de Lacretelle (13 st), Lucien Maury (81 st), Henry de Montherlant (41 st), Albert Paraz (42 st), Claude Pichois (36 st). Från både André Gide och Paul Valéry finns 10 bevarade brev i samlingen. Självfallet har Ernst Bendz använt sig av dessa brev i sina artiklar och böcker, men bland breven från 66 registrerade skribenter finns mycket intressant att hämta för forskare i fransk litteratur. Mig veterligt har breven från Céline och Gide använts i artiklar och breven från Montherlant i en avhandling, skriven av Anton Ridderstad vid Stockholms universitet 2002, *L'image de Henry de Montherlant dans l'histoire littéraire*.

Jag ger ett smakprov från ett brev av Paul Valéry, skrivet i Paris den 9 februari 1943:

Mon cher Bendz,

Je suis bien heureux d'avoir des nouvelles de vous. Que de choses humaines et inhumaines depuis mon passage à Göteborg, et depuis votre excellent petit livre. J'ai coutume de dire que c'est ce que l'on a écrit de plus compréhensif sur mon compte, - et Dieu sait si l'on a pu écrire de livres et d'articles sur ce compte-là.

Hélas, l'auteur dont il s'agit est bien vieux. Jusqu'à cette année-ci, je ne sentais pas trop les atteintes de l'âge. Mais enfin, les voici. Je viens d'être encore assez malade, et commence à peine à sortir. Et puis, les événements, les inquiétudes de famille, et les privations. Manquer de lait, de café, d'œufs et de vin, - je ne parle pas du tabac, (qui est pourtant le charbon de mon usine intellectuelle) et cela finit par être très dur à la fin de l'existence. Il faut cependant travailler. [...]

Je voudrais savoir ce que l'on pense en Suède sur toutes choses, et en particulier sur l'avenir de notre culture européenne. Quant à moi, je suis plutôt pessimiste – peut-être parce que j'ai 71 ans... C'est une bonne raison. Mais j'ai aussi cet argument que je ne vois rien de naissant de nos ruines. Il faut avouer qu'il y a de quoi décourager l'humanité et la convaincre de sa bêtise incurable dans le spectacle qu'elle se donne depuis cinquante ans.

Avslutningsvis skriver Valéry à propos Nobelpriset:

Je vous remercie aussi de ce que vous avez fait en vue de me faire attribuer cette récompense que l'on m'a plusieurs fois donné à espérer. Mais je crois qu'il est écrit dans l'almanach du Destin que jamais la fortune et moi ne collaborerions...

Excusez-moi de vous écrire à la machine : je n'ai plus d'encre, et il faut je ne sais quelle condition pour en avoir. P.V.

Att Bendz skickade både tobak och papper är självklart. Bläck var förmodligen omöjligt att sända.

Bland andra litteraturkritiker som skrev om fransk litteratur under samma period kan man nämna Sven Stolpe och Anders Österling, Svenska akademiens ständige sekreterare. Sven Stolpe, som var 25 år yngre än Bendz, kom framför allt att intressera sig för de katolska författarna, som Bernanos, Mauriac och Claudel, och i slutet av 40-talet lät han själv omvända sig till katolicismen, vilket bidrog till en ny litterär kreativitet. Årtiondena efter kriget var han flitigt verksam i *Aftonbladet* och *Stockholms-Tidningen*. För Bendz var det ingalunda de religiöst engagerade som tilldrog sig det främsta intresset, han söker personligheten bakom texten, studerar stilen och tematiken. Och många av de för-

fattare han följer redan från början av 20-talet hör till dem som sedan blivit kanoniserade klassiker. "Då jag skrev "Kosmopoliter" var jag en passionerad upptäckare för egen räkning. Min sista bok – "Franskt" – markerar den i varje fall provisoriska slutetappen i en lång vägkurva [...]", skriver Ernst Bendz i ett brev till Stig Carlson 28 april 1951, där han också betonar sin pessimism inför tidsutvecklingen. Bendz följde med den litterära utvecklingen i Frankrike till sin död 1966, men en ögonsjukdom hindrade honom de sista åren från att skriva och läsa som han önskade. Samarbetet med hans hustru Greta blev viktigt, hon läste högt och streckade för och han kunde skriva.

Sammanfattningsvis kan man förvånas över att det lärda och hängivna arbete av hög kvalitet som Ernst Bendz lagt ner på att göra fransk kultur och litteratur kända i Sverige under nästan ett halvt århundrade inte har uppmärksamats mer och i dag verkar vara bortglömt. Ett skäl är sannolikt att han inte skrev i *Dagens Nyheter* eller *Svenska Dagbladet* mer än ett fåtal gånger utan i "landsortspressen", *Sydsvenska Dagbladet* och *Göteborgsposten*, ett annat att hans böcker kom ut i begränsade upplagor och trycktes på små förlag. Kanske var det också så att Bendz egentligen var ointresserad av att nå ut till en större läsekrets – han vänder sig snarast till "the happy few", den bildade och belästa borgerligheten. Han skriver i ett andra brev till Stig Carlson en klargörande passage, en vecka efter det förra brevet, båda bevarade på Kungliga biblioteket:

Nej som sagt, varför 'spela en roll'!

För egen del har jag aldrig haft någon sådan åstundan. Jag har sökt en sak: finna och förverkliga min personlighet också litterärt, likgiltig för vad andra gör, deras idéer, debatter, strävanden etc. Att detta är 'inopportunt' ur karriärsynpunkt bekymrar mig inte det minsta; om något har jag tvärtom följt en instinkt att gå emot, utmana, protestera, välja impopulära föremål för mitt intresse (se bl.a. vidlagda särtryck, min lilla skrift om Montherlant). Möter jag likasinnade, blir jag givetvis charmerad. En väl doserad ensamhet är mitt rätta element.

Det är inte helt enkelt att avgöra hur ärlig denna bekännelse är. Och jag tror att han skulle kunna göra Paul Valéry's ord till sina: "Det är mig kärt och trösterikt att veta att det här och var existerar några människor, som haft gagn av vad jag själv kunnat göra."

Bibliografi

Verk i bokform av Ernst Bendz

- Bendz, E. (1914), *The Influence of Pater and Matthew Arnold in the Prose-Writings of Oscar Wilde*. Göteborg: Wettergren & Kerber och London: H. Grevel & Co.
- Bendz, E. (1921), *Oscar Wilde: A Retrospect*. Vienne: A. Hölder.
- Bendz, E. (1923a) [1971], *Joseph Conrad: An Appreciation*. Gothenburg: N.J. Gumpert (New York).
- Bendz, E. (1923b), *La Daphné d'Alfred de Vigny: Étude critique*. Paris: Librairie Stock.
- Bendz, E. (1925), *Kosmopoliter och hemmasittare: Litterära profiler*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Bendz, E. (1928), *Nutida fransk prosakonst: Porträttstudier*. Göteborg: N.J. Gumperts bokhandel.
- Bendz, E. (1933), *Till frågan om diktverkets genesis: Ett kapitel ur Paul Valérys estetik*. Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles handlingar, Femte följden. Ser. A Band 3. N:o 3
- Bendz, E. (1933), *Paul Valéry*. Göteborg: Wettergren & Kerbers förlag.
- Bendz, E. (1934), *André Gide: En stilstudie*. Göteborg: N.J. Gumperts bokhandel.
- Bendz, E. (1936), *Paul Valéry et l'Art de la Prose*. Göteborg: Gumpert.
- Bendz, E. (1939), *André Gide et l'Art d'écrire*. Paris : Messageries du livre.
- Bendz, E. (1944 & 1945), *François Mauriac: Ébauche d'une figure*. Göteborg: Wettergren & Kerbers förlag.
- Bendz, E. (1945), *Paul Valéry: Några minnesord*. Göteborg: Gumpert.
- Bendz, E. (1947), *Litteratur och politik: Fallet Montherlant*. Göteborg: Gumperts förlag.
- Bendz, E. (1947 & 1948), *Visages d'Écrivains*. Paris: Les Presses de la Cité.
- Bendz, E. (1950), *Franskt: Litterära essäer*. Lund: Gleerups.

Manuskript

- Bendz, E. Lettre à Stig Carlson, den 28 april 1951. Kungliga Biblioteket.
- Bendz, E. Lettre à Stig Carlson, den 5 maj 1951. Kungliga Biblioteket.
- Lacretelle, J. de. Brev till Ernst Bendz, le 17 décembre 1948. Bibliothèque de Göteborg.
- Valéry, P. Brev till Ernst Bendz, le 9 février 1943. Bibliothèque de Göteborg.